SAYI IV (2018)

S. F. BONNER, *Education in Ancient Rome: From The Elder Cato to The Younger Pliny*. London-New York 2012. Routledge, 404 sayfa (25 Görsel ile birlikte). ISBN: 9780415689793

Tolga UZUN

*Libri: Kitap Tanıtımı, Eleştiri ve Çeviri Dergisi'*nde bulunan içeriklerin tümü kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki kitap tanıtımlarını, eleştirileri ve çevirileri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, çıktısını alabilir ve kaynak göstererek bağlantı verebilir.

Libri, uluslararası hakemli elektronik (online) bir dergi olup değerlendirme süreci biten kitap tanıtımları, eleştiriler ve çeviriler derginin web sitesinde (libridergi.org) yıl boyunca ilgili sayının içinde (Sayı III: Ocak-Aralık 2018) yayımlanır. Aralık ayı sonunda ilgili yıla ait sayı tamamlanır. Dergide yayımlanan eserlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Atıf Düzeni: T. Uzun, *Education in Ancient Rome: From The Elder Cato to The Younger Pliny*. Yazar: S. F. Bonner, *Libri* IV (2018) 319-331.
DOI: 10.20480/lbr.2018034

Geliş Tarihi: 18.06.2018 | Kabul Tarihi: 12.09.2018
Elektronik Yayın Tarihi: 16.11.2018

Editörya: Phaselis Research Project
www.libridergi.org

S. F. BONNER, *Education in Ancient Rome: From The Elder Cato to The Younger Pliny*. London-New York 2012. Routledge, 404 sayfa (25 Görsel ile birlikte). ISBN: 9780415689793

Tolga UZUN*

Eğitim insanlık tarihinin başlangıcından itibaren hayati bir rol oynamış, yerleşik hayatla birlikte deneyimlerin aktarılmasıyla oturtulan düzen çerçevesinde toplumların temelinde sürekli olarak yer almaya devam etmiştir. Eğitim (*educatio*), uygulamasının ve felsefesinin nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmaları güncel olan, bir toplumun temelini oluşturan ve o toplumun geleceğini belirleme konusunda tartışılmaz etkiye sahip bir kavram, bir olgudur. Sadece tarihsel açıdan değil aynı zamanda siyasi, ekonomik, kültürel ve ideolojik birçok aygıt ve etken bu kavram ve olgu çerçevesinde planlamalar, düzenlemeler yapmakta, eğitimin sürekliliği için çaba göstermektedirler. Eğitim, konusu ve süreci toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Toplumun bulunduğu coğrafya ve geçirdiği tarihsel süreç eğitimi şekillendiren ve yapılandıran önemli faktörlerdir, ancak günümüzde eğitim sistemleri gelişen teknoloji ve bilinçle birlikte çağdaşlaşmaya ve farklı toplumlardan etkilenecek gelişme eğilimi göstermektedir. Bu gelişme ve değişim kültürünün tarihsel boyutunun tohumları özellikle Antik Hellen kültürüyle filizlenmiştir. Bilindiği gibi antik Hellen felsefesinde ve toplumsal hayatında eğitim, temel bir rol oynamaktadır. Platon ve Plutarkhos gibi birçok antik yazar iyi bir devletin, iyi bir bireyin veya iyi bir yurttaşın nasıl olması gerektiğini, izlenmesi gereken süreçleri ve davranış sistemlerini eserleriyle sürekli olarak tartışmış ve bu konu entelektüel çevrenin gündeminde daimi olarak yer almıştır.

* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Antalya. totolga7@gmail.com | 0000-0002-1904-6805

Roma İmparatorluğu kurulduğu coğrafya itibarıyla çevresindeki toplumlardan kayda değer ölçüde etkilenmiştir. İdari, ekonomik ve siyasi birçok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da Roma İmparatorluğu'nun Sabinler ve Etrüskler gibi toplumlardan etkilendiğini söylemek yanlış olmaz. Roma İmparatorluğu'nun gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk dönemlerinde fethettiği topraklardan gelen esirler, köleler, entelektüeller ve özel öğretmenlerle birlikte eğitim gibi birçok olgu ve kavramın kültürel etkileşim aracılığıyla sürekli zincirinin bir parçası olarak ilerleme kaydettiği ve zenginleştiği görülmektedir. Roma İmparatorluğu var olduğu tarihsel sürecin büyük bir bölümü boyunca sürekli olarak Hellen kültürüyle etkileşim halinde olmuş ve son derece zengin olan bu kültürden birçok farklı açıdan etkilenmiştir. Hellen kültüründe eğitim kavramına bakıldığında karşımıza ilk olarak *Gymnasium* yapısı ve sistemi çıkmaktadır. *Gymnasium* sistemi, aile içi eğitimden sonra çocukların çeşitli yaş gruplarında eğitim aldıkları, kendilerini hem fiziksel hem de mental açıdan geliştirebilecekleri bir ortam sunmaktaydı, ancak yakın ilişki kurduğu toplumlardan birçok konuda etkilenen Roma İmparatorluğu'nun eğitim sistemine bakıldığında *Gymnasium* gibi bir yapı görülmemektedir. Roma eğitim sistemi daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Özellikle devlet, eğitim konusuna doğrudan müdahale etmemiştir. İmparatorluğun doğrudan müdahale etmediği bu sistem özel okullar ya da özel öğretmenler çerçevesinde şekillenmiş ve bu çerçevede farklı alternatifler yaratmıştır.

S. F. Bonner'ın ele aldığı bu kitapta oldukça "karmaşık" görünen Roma eğitim sistemi derinlemesine incelenmiştir. Kitabın başlangıcında *List of illustrations* (Görsellerin Listesi), *Acknowledgments* (Teşekkür) ve *Preface* (Önsöz) bölümlerine yer verilmiştir. Yazar bu kitabıyla bilinen Roma eğitim sisteminin üzerine yeni görüşler getirerek gelecek araştırmacıların kendi edindiklerinden faydalananarak konuyu geliştirme umudunu taşıdığını önsöz bölümünde belirtmektedir. Roma eğitim sistemine yeni bir bakış açısı kazandıran bu eser sadece Roma eğitim sistemine değil aynı zamanda genel olarak eğitimin tarihsel sürecine ışık tutmakta ve tarihte yer almış önemli karakterlerin eserleri ve eğitim hayatları hakkında da ayrıntılı bilgiler barındırmaktadır.

Kitabın içeriği, *The Historical Background* (Tarihsel Arka Plan [1-112]), *Conditions of Teaching* (Öğretimin Koşulları [113-162]) ve *The Standard Teaching Programme* (Standart Öğretim Programı [163-327]) olmak üzere üç

ana bölümden oluşmaktadır. Alt başlıklarla geliştirilen bu üç ana başlık altında Roma eğitim sistemi tanımlanmaya ve anlatılmaya çalışılmıştır. Yazar, anlatımını antik kaynaklardan ve antik kaynaklardan hareketle Roma İmparatorluğu'nda rol oynamış önemli kişilerin hayatları çerçevesinde şekillendirmiştir.

The Historical Background (Tarihsel Arka Plan [1-112]) isimli ilk bölümde modern bir araştırma metodu çerçevesinde Sabinlerle Romalılar arasındaki yakın ilişkiye ve MÖ 290 yılında Marcus Curius Dentatus'un Sabinler üzerindeki mutlak zaferinin ardından Romalıların, Sabin topraklarına geçerek bölgedeki yerleşik kültürü edinmelerine değinilmektedir. Bununla birlikte Cicero ve Marcus Terentius Varro gibi antik yazarların Sabinler hakkındaki görüşlerine ve Romalıların bu görüşler karşısındaki davranışlarına yer verilmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde çocukların nasıl yetiştirildiği *Early Roman Upbringing* (Erken Cumhuriyet Döneminde Romalı çocukların yetiştirilmesi [3-9]) başlığı altında, tarihsel süreçle birlikte anlatılmaktadır. Yazarın hareket noktasını *Mos maiorum* oluşturmaktadır. Bu çerçevede, *pater familias* ve ailedeki en yaşlı Romalının aile içindeki gücünü ifade eden *patria potestas* kavramları açıklanmaktadır. Bu kavramların *Leges duodecim tabularum* (12 Levha Kanunları)'daki yerine değinilerek Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bir babanın çocuğuna (daha açık bir ifadeyle erkek çocuğa) olan bakışı resmedilmeye çalışılmıştır. Böylece temelde yer alan hem kültürel hem de geleneksel özelliklerle vurgulanarak çalışmaya dair bir zemin oluşturulmuştur.

Education Within The Family (Aile İçinde Eğitim) alt başlığı *Parents and Relatives* (Ebeveynler ve Akrabalar [10-19]) ve *Private Tutors From Distant Lands* (Uzak Bölgelerden Özel Öğretmenler [20-33]) şeklindeki iki bölüm altında incelenmiştir. Plutarkhos'un ele aldığı yaşlı Cato'nun biyografisi sayesinde aile içindeki eğitim hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere erişebilmekteyiz. Bu biyografiden hareketle bir kölenin, çocuğun eğitiminde aldığı rolün öneme dikkat çekilmektedir. Yazma eğitiminde, Roma İmparatorluğu'nun erken tarihi ana temayı oluştururken çocuğun tarih bilgisine olan merakına erken yaşlarda erişebilmesi hedeflenmekte ve böylelikle yaşadığı toplumun geleneklerini (*mos maiorum*) öğrenerek bu geleneklere bağlı kalması sağlanmaktaydı. Aile içinde çocuk heceleme, okuma, yazma ve sayma gibi temel bir eğitim görürken aynı zamanda Roma toplumunun gelenek ve göreneklerini öğrenmekteydi. Bu bölüm Cato, Cicero ve Plautus gibi Cumhuriyet Dö-

nemi'nde yaşamış olan karakterlerin hayatları ve anlatıları çerçevesinde sunulmaktadır. *Private Tutors From Distant Lands* (Uzak Bölgelerden Özel Öğretmenler [20-33]) bölümü, kendisine özgürlüğü Livius Salinator tarafından verilen Livius Andronicus'un hayatı ve nitelikleri anlatılmaktadır. Suetonius tarafından da "yarı Hellen" olarak nitelenen Andronicus özel öğretmenlik yapan bir köle idi. Kökeni, Hellence konuşulan Tarentum bölgesiyle bağlantılı olan Andronicus hem Hellence hem de Latince eğitim vermektedir. Yazar, Andronicus'un belki de Roma'da öğrencilerine Homeros'u öğreten ilk özel öğretmen olabileceği konusuna temas etmiştir. Andronicus gibi Suetonius tarafından "yarı Hellen" olarak tanımlanan Ennius da Homeros'un eserlerinin yanı sıra öğrencilerine Euripides ve Hellen Edebiyatı hakkında da eğitim vermiştir. Bu iki isim de iyi bir eğitmen olmanın yanı sıra iyi birer de yazar olma niteliğini taşımaktaydı. Andronicus ve Ennius gibi birçok özel eğitmen, Roma toplumunda özellikle üst sınıf olarak nitelendirilen aristokrat ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerinde yer almışlar ve bu sayede ün kazanmışlardır.

Roma iktidarında siyasi olayların eğitim konusunu doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. MÖ 146 yılında Macedonia'nın eyalet olarak düzenlenmesiyle sonlanan Macedonia ile Roma arasında geçen savaşların sonucunda Macedonia birçok köle, özel öğretmen olarak Roma'da görev yapmış ve böylelikle bu "pedagoglar" ya da özel öğretmenler Hellen kültürünün Romalı çocuklara aktarılmasında ve çocukların kültürel birikimlerinin artmasında pay sahibi olmuşlardır. Roma hâkimiyetine direnen birçok esir de bu dönemde Roma'ya getirilmiştir. Esirlerin arasında bulunan Polybios kültürel birikimi sayesinde, geçen 17 yılın ardından Lucius Aemilius Paullus Macedonicus'un çocukları olan Fabius ve Scipio Aemilianus'un özel öğretmenliğini yapmıştır, Scipio ile yakınlaşan Polybios daha sonra kendisinin danışmanı olmuştur.

Roma İmparatorluğu'nda ilkökul eğitimi özel okullarda veya evde özel öğretmen eşliğinde verilmekteydi. *Primary Schools and 'Pedagogues'* (ilkokullar ve "Pedagoglar" [34-46]) alt başlığında yazar ilkökul eğitiminin Roma toplumundaki yerine Livius, Dionysos Halikarnassos ve Plutarkhos'un anlatımları üzerinden değinmektedir. Böylelikle tarihsel bir arka plan çerçevesinde eğitim süreci analiz edilmeye çalışılmıştır. Özgür çocukların (*infantes domini*) nasıl tanımlandığı ve hangi sıfatlarla köle ya da yabancı kökenli çocuklardan (*verna/vernula*) ayrıldığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu kelimelerin kökenleri üzerine olan tartışmada *verna* kelimesinin Etrüsk kökenleri hakkında bilgiler nakledilmiştir. Bununla birlikte παιδαγωγός/*paedagogus* olarak

bilinen iyi bir kültürel birikime sahip oldukları kabul edilen kölelerin sorumluluklarına ve ödevlerine geniş bir perspektifle yer verilmiştir.

Gymnasium yapısında bulunduğu üzere çeşitli yaş gruplarından birçok çocuğun hem fiziksel hem de mental açıdan eğitim aldığı, bu çocukların ve gençlerin çeşitli yarışmalara da yine *Gymnasium*'da hazırlandıkları bilinmektedir. *Schools of Grammar and Literature* (Gramer ve Edebiyat Okulları [47-64]) bölümünde Roma İmparatorluğu bünyesinde çocukların fiziksel ve mental eğitimini nasıl gördükleri anlatılmaktadır. Roma dışından gelen özgürlüğünü kazanmış köleler ya da özgür doğmuş kişiler bir kütüphane toplayarak kendi okullarını açabilmekteydi. Yazar tarafından, bu okulların açılmasının önünde herhangi bir engel olmadığı, bundan dolayı Roma kentinin sokaklarının özel okullarla dolu olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde *grammaticus* olarak adlandırılan ünlü öğretmenler ve ders verdikleri ünlü kişiler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Latin gramerinin erken tarihine Suetonius'un *de Grammaticis et Rhetoribus* isimli eseri çerçevesinde değinilmektedir. Ayrıca *ludus* (oyun) kelimesinin içerdiği çeşitli anlamlar analiz edilmektedir. Bu okullarda gramer ve edebiyat eğitiminin katı sınırları olmadığı aynı zamanda *ludus* adı verilen oyunların öğrencilerin eğitim hayatında önemli bir yeri olduğu örneklerle açıklanmaktadır.

Hellen kültürünün bir ürünü olan retorik daha sonradan Roma toplumunda da kabul görmüş ve bu çerçevede özel eğitim mekanizmaları geliştirilmiştir. Şimdiye kadar anlatılan eğitim tablosunda temel eğitim alanına giren konular analiz edilmiştir. Sivil kariyer yapmak isteyen Romalı bir gencin ilerleme kaydetme hususunda yadsınamaz bir etkiye sahip olan retorik eğitimi, bundan sonraki bölümlerin içeriğinde yer almaktadır. Böylelikle retorik eğitimi ile sivil kariyer arasındaki bağlantı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ele alınan *The Rhetoric Schools and Their Critics* (Retorik Okullar ve Retorik Okullara Karşı Olanlar [65-75]) bölümünde yazar, hitabet okullarını Cicero, Quintilianus ve Ennius gibi hatip ve yazarlar üzerinden incelemektedir. Okullaşma süreci hakkında, MÖ 169 yılındaki Pydna Savaşı'nın ardından birçok özel öğretmenin Roma için erişilebilir olduğu belirtilmekte ve örnek olarak Tiberius ve Gaius Graccus gibi birçok zengin Romalı ailenin çocuklarının bu özel öğretmenlerden aldıkları eğitim nezdinde bir anlatım sergilenmiştir. Toplum üzerindeki etkilerinin ve kendilerine olan eğilimin artması neticesinde hatiplerin, iç karışıklıkların mimarı olarak suçlanması ve bu kişilerin

Roma'dan kovulma süreçleri MÖ 92 yılındaki *censor*'ların çıkardığı bir kararname çerçevesinde işlenmiştir. Ancak yazarın da belirttiği gibi bu durum retorik eğitime olan eğilimi azaltmamış, aksine bu alandaki faaliyetler artarak devam etmiştir. Bu doğrultuda açılan yeni okullar ve bu okulların işlevleri Licinius Crassus ve Marcus Antonius gibi önemli karakterlerin aldıkları eğitim ve bu eğitimin bir sonucu olarak hayatlarındaki ilerleme noktaları tasvir edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bu bölümün yanı sıra bir sonraki bölümle birlikte Cicero'nun hayatı ve bir hatip olarak Roma toplumuna olan etkisi oldukça geniş bir perspektifle ele alınmıştır.

Bir önceki bölümle bütünlük sağlayan *Cicero and the Ideal of Oratorical Education* (Cicero ve Hitabet Eğitiminin İdeali [76-89]) alt başlığında Cicero'ya ayrıntılı bir şekilde yer verilmesi hitabet eğitimi, sivil kariyer yapan karakterlerin arka planlarında nasıl bir eğitimin yattığı konusunda ve bu kişilerin daha iyi anlaşılabilmesi noktasında verdiği bilgiler açısından son derece önemlidir. Hitabet sanatının bir gelenek olarak kurulması ve gelişmesinde müthiş bir katkı sağlayan Cicero'nun entelektüel birikiminin yanı sıra, gençliğinden itibaren siyasi ve sivil hayatı çerçevesinde bir anlatım yolu izlenmiştir. Ayrıca *recte*, *emendate* ve *elegantia* gibi kavramlar Cicero'nun eserleri çerçevesinde incelenmiştir.

Romalı gençlerin askeri ya da sivil görevleriyle birlikte yurtdışında eğitim gördükleri bilinmektedir. Örneğin, Octavianus, dayısı Iulius Caesar MÖ 44 yılında öldürüldüğünde Illyria'da bulunan Apollonia kentinde Pergamonlu Apollodoros nezdinde eğitim almaktaydı. *The Roman Student Abroad* (Yurtdışında Romalı Öğrenci [90-96]) bölümünde Octavianus gibi Roma dışında eğitim görmüş önemli karakterler çerçevesinde, yurtdışı eğitiminin nitelikleri ve içeriklerine temas edilmektedir. Burada yazar eğitim konusuyla birlikte Roma siyasi tarihine de değinerek eğitimin siyasi hayat üzerindeki etkisine ve eğitim-siyaset arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. *Education in a Decadent Society* (Çökmekte Olan Bir Toplumda Eğitim [97-112]) ismiyle kurgulanan bölümde Augustus'un kurduğu yeni rejimle birlikte ortaya çıkan *pax Augusta* ve bu barış havasının etkisiyle gelişen kozmopolit kültür çerçevesinde eğitimin gelişimi incelenmektedir. Bu durum ile ilgili olarak iç savaşların sonlanması neticesinde birçok entelektüel ve öğretmen gözünde Roma kentinin güvenilirliğinin arttığı ve dolayısıyla eğitimin de bu doğrultuda ilerlediği söylenebilir. Bu bağlamda, kurulan yeni kütüphanelerin de bu durumun önemli

göstergelerinden biri olduğu görülmektedir. Roma İmparatorluğu'nun sağlanan barışla birlikte gelişen refaha kavuşmuş atmosferinde, lüks hayata olan düşkünlüğün arttığı, dolayısıyla mimari yapılara harcanan paranın da bu doğrultuda arttığını söyleyebiliriz. Yazar bu durumun eğitime olan olumsuz etkisinden ve Roma toplumunun ticarete olan eğiliminin artmasından bahsetmektedir. *Campus Martius*'da atlıların eğitimi, at arabası yarışları, silah kullanma ve disk atma eğitimi, güreş gibi birçok aktivitelerin yer aldığı, çocukların bu alanda pedagoglarının kontrolü altında olmadan özgürce hareket edebildiği Horatius ve Strabon gibi antik yazarların anlatımlarıyla desteklenmektedir.

Augustus, Roma toplumunun “*ahlaki*” yozlaşmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Çıkardığı yasalarla evlilik dışı ilişkilerin önüne geçmeyi hedeflemiş ve aileleri çocuk yapmaya teşvik etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda *Campus Martius* çocukların askeri eğitimi için önemli bir pozisyona erişmiştir. *Collegia iuvenum* yani “*gençlik kulübü*” gibi gruplar vasıtasıyla üst sınıftan insanların çocuklarının orduda yer almadan önce eğitildikleri, yarıştıkları kulüpler ve gruplar kurulduğu eserde belirtilmektedir. Diğer bölümlerle bağlantılı olarak bu bölümde de retorik eğitimi, Quintilianus'un anlattıkları çerçevesinde aktarılmakta ve ailelerin çocuklarının hitabetinin güçlü olmasını istediği için artan talep neticesinde bu okullarının sayısının artmasından bahsedilmektedir. Öte yandan bu durumun eğitimin kalitesine olumsuz bir etki yaptığı düşünülebilir. Burada eğitimin ana hatları çizilerek okuyucunun zihninde Roma eğitim sistemi tasvir edilmeye çalışılmıştır. Yazar çeşitlendirdiği alt başlıklarla, antik yazarların anlattıklarından ve Roma tarihinde yer almış önemli karakterlerin eğitim hayatlarından yola çıkarak bu sistemin temelinde yer alan etkenleri aktarmıştır.

Conditions of Teaching (Öğretimin Koşulları) başlıklı ikinci bölümde Roma eğitim sisteminin programı, disiplini ve organizasyonu yine alt başlıklarla çeşitlendirilerek anlatılmaya çalışılmıştır. *The Problem of Accommodation* (Uyum sorunu [115-125]) alt başlığında şekillenen bu bölümde Hellen kültürüyle Roma kültürü arasındaki eğitim disiplini ve organizasyonuna yönelik farklılıklar tartışılmıştır. Yazar, her ne kadar Hellen kültüründe yer alan *Gymnasium* ve *palaestra* gibi yapıların varlığı Roma kültüründe görülmesine de, Hellen kültüründe de Musalara adanan ve *Museum* adı verilen tapınaklarda ders verildiğini bununla birlikte özel öğretmenlerin de varlığının Hellen kül-

türünde sürdüğünü belirtmektedir. Bu başlık altında Hellen ve Roma kültüründe yer alan öğretmenlerin nasıl adlandırıldığı karşılaştırılmalı ve ayrıntılı olarak okuyucuya sunulmaktadır.

Roma eğitim sisteminin organizasyonun ve disiplininin tarihsel süreç içerisindeki durumunun aktarıldığı *Equipment: Organization: Discipline* (Araç-Gereçler: Organizasyon: Disiplin [126-145]) alt başlığında ise öğrencilerin okula saat kaçta gittiği, derslerin ne zaman başladığı, yaz ve kış mevsimlerinde eğitim organizasyonunun nasıl düzenlendiği ve bu bağlamda pedagogların sorumlulukları okuyucunun zihninde resmedilmektedir. Öğrencilerin giydiği kıyafetten, kullandıkları araç gereçlere kadar birçok materyal burada yer almaktadır. Görsellerle zenginleştirilen bu kısımda epigrafik veriler ışığında birçok müzeden elde edilen görseller ve bilgiler vasıtasıyla oldukça ayrıntılı bir şekilde bir öğrencinin öğrenim hayatı boyunca kullandığı malzemeler anlatılmaktadır.

The Hazards of a Fee-paying System; Municipal and State Appointments (Ücret Ödemeli Bir Sistemin Tehlikeleri; Yerel ve Devlet Atamaları [146-162]) alt başlığında ise şekillenen bu bölümde ise öğretmen ve ebeveyn arasındaki sözlü ya da yazılı anlaşmalara ve ücretlendirme sistemine değinilmektedir. Yazar, antik yazarların anlattıklarından ve Diocletianus'un MS 301 yılındaki kararnamesinde yer alan bilgilerden hareketle aylık ya da yıllık öğretmen ücretlerinin Roma İmparatorluğu'nun varlığını sürdürdüğü süreç boyunca aşağı yukarı aynı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Şehir dışında yer alan bayram ve festivallere olan katılımlarda çocuklara eşlik eden pedagog ve öğretmenlerin yine farklı bir ücretlendirme sistemine tabi oldukları görüşü antik kaynaklarla desteklenmektedir.

The Standard Teaching Programme (Standart Öğretim Programı) isimli bu bölümde Roma eğitim sisteminin programı, müfredatı ve işleyişi okuyucuya sunulmaktadır. Bu bölümde yer alan *Primary Education: Reading, Writing and Reckoning* (İlkokul Eğitimi: Okuma, Yazma ve Sayma [165-188]) isimli alt başlıkta erken yaşlarda başlayan okuma, yazma ve sayma eğitiminin işleyişinin aile içinde başladığı ve pedagog eşliğinde öğrencinin temel eğitimini tamamladığı daha önce yer verilen bölümlerle bütünlük içerisinde sunulmaktadır. Tıpkı günümüzdeki gibi harflerden hecelemeye, hecelemeden kelimelere, kelimelerden cümlelere, cümlelerden de kısa paragraflara uzanan bir

sistemin benimsendiği görülmektedir. Bu sistemin köken olarak Hellen kültürüne dayandığı ve Roma kültürünün bunu benimsediği yönünde antik yazarların özellikle Quintilianus'un anlatılarına yer verilmektedir. Roma sokaklarında dolaşan bir gezginin duyacağı çocuk seslerinin fazlalığından, ezberlenen kelimeleri hep bir ağızdan okuyan çocukların seslerinin senkronize bir şekilde Roma sokaklarındaki varlığından söz eden yazar, Cicero'nun gençliğine kadar 12 levha kanunlarının zorunlu olarak öğretildiğini, Aziz Augustinus'un "bir artı bir eşittir iki, iki artı iki eşittir dört" şeklinde ezberletilen aritmetik derslerini anımsadığı bir anlatısında duyduğu hoşnutsuzluk duygusundan bahsetmektedir. Bu durum ise Aziz Augustinus'un aldığı eğitime dair sunduğu bir eleştiri olarak da görülebilir. Görsellerle desteklenen bu bölümde el hareketleriyle sayıların nasıl yapıldığı ve bir abaküs örneği ile çocukların saymayı ve sayı sistemini nasıl öğrendikleri okuyucuya aktarılmaktadır.

The Grammatical Syllabus (Gramere Yönelik Müfredat) isminde kurgulanan bölüm *The Elements of Metre and the Parts of Speech* (Veznin Temel İlkeleri ve Sözcük Türleri [189-197]) ve *Correctness in Speech and Writing* (Konuşma ve Yazmada Doğruluk [198-211]) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İlk bölümde okuma ve yazma gibi temel eğitimlerin ardından ikinci sıraya yerleştirilen gramer öğretiminin ağırlıklı olarak şair ve gelecekte hatip olmayı hedefleyenler için önemli bir nokta olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde üzerinde durulan önemli iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki harflerin sınıflandırılması, vezin ve mısraların oluşturulması, konuşmanın bölümlerinin ayrılması, isimlerin ve fiillerin çekimlerinin doğru bir şekilde öğrenilmesidir. Üzerinde durulan diğer önemli nokta ise doğru anlama-okuma ve hatasız yazma, karmaşık davalarda ya da savunulması gereken olaylarda neyin ya da hangi konunun üzerinde durulacağı gibi konulardır. Bunların yanında gramer eğitimi sırasında öğrencinin gelecekte dikkat etmesi ve kaçınması gereken gramer ve deyim hataları yine öğrencilere öğretilmektedir. Bu bölümde alınan gramer eğitiminin içeriği ayrıntılı bir şekilde işlenmiş ve örneklerle çeşitlendirilmiştir. İkinci bölümde ise dilin doğru kullanılması ve ifadenin güçlü olması konusunda verilen eğitimlerin içeriğine temas edilmektedir. Bu başlık altında Latincenin diğer dillerden nasıl etkilendiği, sadece Hellen dilinden değil aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun ticaret, seyahat ya da askeri hizmetler neticesinde diğer kültürlerin dillerinden de etkilenmesi sonucu dilde oluşan çeşitlilik ve bu çeşitliliğin öğrenim/öğretimde yarattığı zorluklardan

bahsedilmektedir. Bu konuda diğer dillerden Latin diline entegre edilen çeşitli kelimeler örnek olarak gösterilmiş ve Cicero ile Quintilianus gibi birçok antik yazarın konu hakkındaki görüşlerine ve Latin dilinin öğrenilmesi konusundaki teknik özelliklere yer verilmiştir.

Gramer eğitiminin aktarıldığı bölümü takiben derlenen *Study of Poets* (Şairlerin Öğrenimi) bölümü iki başlıkla genişletilmiştir. *Reading Aloud and Reciting* (Sesli okuma ve ezberden söyleme [212-226]) kurgulanan alt başlık öğrencilerin *grammaticus* nezdinde sesli okuma eylemlerine ve ezberleme tekniklerine ayrılmıştır. Bu konuda kullanılan birincil kaynaklar çerçevesinde iyi bir konuşmacının ya da iyi bir şairin nasıl bir eğitim alması gerektiği sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda Homeros'un eserlerinin başlıca kaynak olduğu belirtilmektedir. İmparatorluk dönemine kadar Homeros'un eserleri başlıca kaynak iken bu dönemden sonra Vergilius'un *Aeneas* destanının da birincil kaynak olarak çocukların konuşma ve şiir eğitimlerinde kullanıldığı vurgulanmaktadır. Bu bölüm okuyucunun gözünde oldukça kapsamlı bir resim sunmaktadır. Hem Hellen hem de Latin yazarların eserlerindeki sanatsal çizgi geniş bir perspektifle aktarılmaktadır. Şiir ve konuşma eğitimlerindeki işleyiş konusunda ise öğretmenin öğrenciye sürekli olarak elindeki eseri okuduğu, öğrencinin ise ancak öğretmen okumaya ara verdiğinde yazabildiği böylelikle öğretmenin sesi ile senkronizasyon sağlanarak öğrencinin tonlamayı öğrenebilmesi hedeflenmekteydi. Öğrenci yazdığı metni tekrar okur, yaptığı hataları görerek telaffuzunu düzeltir böylelikle bir konuşma tarzı geliştirdi. Yazar bu durumun gerçekleşebilmesi için elbette öğrencinin tıpkı günümüzdeki gibi bireysel olarak da çalışmalarına devam etmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

From Reading to Commentary (Okumadan Yoruma [227-249]) ismindeki bu başlıkta ise öğretmenin yaptığı okumaların yanı sıra okuduğu bilgileri yorumlamasının önemine dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte *partitio* yani analiz edilen cümlelerin bölünmesi ve her kelimenin sınıflandırılması hususunun öğrencinin öğrenmesi gereken önemli bir adım olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda MS VI. yüzyılda yaşamış olan Priscianus'un *Partitiones* isimli eserinden hareketle analiz örnekleri ve kelimelerin nasıl tanıtıldığı aktarılmaktadır. Yorumlamanın metaforlar bağlamında son derece önemli olduğu ve bu metaforların nasıl kategorize edildiği de ayrıca sunulmaktadır.

Progress into Rhetoric: Preliminary Exercises (Retorik'te İlerleme: Ön Alıştırmalar [250-276]) ismiyle kurgulanan bu başlıkta retorik eğitiminin sınırları içerisinde bir anlatım sergilenmiştir. Burada retorik eğitiminde ve öğrencilerin ileride konuşmacı olarak kullanacakları öykülere, mitlere yer verilmiştir. Bir konuşmacının konuşmasını nasıl kurguladığı, konuşma tarzı, tezi ve yasaları nasıl tartışabileceği gibi birçok konu bu eğitimin bir parçasını oluşturmaktadır. Retorik eğitimin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve bu bağlamda kullanılan alıştırmalar antik yazarlardan istifade edilerek nakledilmiştir. Hellen yazarların eserlerinin Latinceye çevrilmesi her ne kadar imparatorluk döneminde hız kazansa da Cicero ve Suetonius gibi antik yazarlardan ötürü Hellenistik Dönem'den itibaren Roma eğitim sisteminde Hellen yazılmış eserlerin yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca bu bölümde Hellen eğitim sisteminde yer alan retorik eğitimi ile Roma eğitim sistemindeki retorik eğitimi arasındaki farklılıklar okuyucuya sunulmaktadır.

Declamations on Historical Themes (Tarihsel Temalar Üzerine Söylevler [277-287]) isimli bu bölümde ise retorik eğitiminin teori ve pratiğe dayalı sistemi hakkında bilgiler verilmektedir. Alıştırma tipleri, yazmadan önceki düşünme pratikleri, savunulacak düşünce konusunda tez oluşturma gibi birçok konu eğitimin temel çerçevesini oluşturmaktaydı. Bu bölümde diğer bölümlerde de olduğu gibi yazarın hareket noktasında Cicero bulunmaktadır. Cicero'nun eserlerinde yer alan tarihsel olaylar ve sanatsal tarzı okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Roma İmparatorluğu'nda söylevler çeşitli konulardan oluşsa da toplumun geleneklerine son derece bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda tarihsel olaylar üzerine söylev verme konusunun ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Söylevlerde yer verilen tarihsel olayların sadece Roma İmparatorluğu'nun tarihini değil aynı zamanda antik dönemde yer almış, dönemin bilinen dünyasının önemli olaylarını da kapsadığını söylemek gerekmektedir. Genel olarak söylevlerde yer verilen ve öne çıkan konulara baktığımızda insan davranışları, din, batıl inançlar, gelenekler, disiplin, cesaret, sabır, arkadaşlık, cömertlik, minnettarlık, baba-oğul ilişkisi, lüks, gadarlık, hırs, aç gözlülük ve kibir gibi konulara yer verildiği yazar tarafından belirtilmektedir.

Şimdiye kadar anlatılan özellikle retorik ile ilgili olan bölümler *Learning the Art of the Advocate* (Avukatlık Sanatını Öğrenme [288-308]) ve *Declamation as a Preparation for the Lawcourts* (Mahkemelere Hazırlık Olarak Söylev [309-327]) alt başlıklarıyla çeşitlendirilmiştir. İlk bölümde bir davanın nasıl

açıldığı, yargıçların ve konuşmacıların statüleri hakkında bilgi verilmektedir. Günümüzde de tartışılmakta olan işlediği suç itibarı ile ceza alacağına kesin gözü ile bakılan kişileri savunma işinin Roma İmparatorluğu'nda da toplum tarafından pek hoş karşılanmadığı belirtilmektedir. Mahkemede avukat olan bir konuşmacının *insinuatio* adı verilen bir giriş ile hem yargıcı hem de mahkemeyi izleyen insanları etkilemeyi hedeflediği birçok antik yazar tarafından zikredilmektedir. Yazar, bu doğrultuda avukatlık yapan kişinin müvekkilinin tıpkı günümüzdeki gibi mümkün olduğu kadar az ceza alması için çaba gösterdiğini, inkâr yolu ile zaman kaybetmeden sunduğu argümanlarla cezanın hafifletilmesini sağlamak adına hareket ettiğini belirtmektedir. Bu yolla aynı zamanda avukatın konuşmasının girişini uzatarak izleyicilerin sıkılmasını ve yorulmasını hedeflediği, mahkemede izleyicilerin tepkisinin de önemli bir gösterge olduğunun altı çizilmektedir. Giriş bölümünün ardından gelen *narratio* yani olayın nasıl olduğunun yer aldığı bölümde mahkemedeki havanın gözetilerek konuşma tarzının değişebileceği de vurgulanmaktadır. Quintilianus'un anlatısından hareketle yazar, bazı davalarda herkesin tüm gerçeği bilmesine rağmen mahkemelerde bu sürecin işlendiğini belirtmektedir. Bu bölümde iyi bir savunma avukatının donanımı, konuşma tarzı, kullandığı metaforlar ve ikna kabiliyetinin önemi geniş bir perspektifte aktarılmaktadır. İkinci bölüm ise *causa* ve *controversia* gibi kavramların öğrencilere nasıl aktarıldığı hususunda bilgiler içermektedir. Konuşmacıların konuşmalarını dinleyen kişilerin önemli noktaları not alarak gerek okulda gerekse kamusal alanlarda tartıştıkları belirtilmektedir. Özellikle Cicero'nun *pro Cluentio* isimli söylevinde hareketle Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde gerçekleşen zehirlenme vakaları ile ilgili konuşmalara yer verilen bu bölümde aile üyelerinden birinin genellikle erkek bir çocuğun yaptığı konuşmaların içeriklerine ve olası şüphelilerin nasıl açıklandığına dair bilgiler nakledilmektedir. Daha sonra ise Germanicus, Drusus ve İmparator Claudius gibi önemli karakterlerin zehirlenme vakaları örnek olarak gösterilmektedir.

Yazar, *Conclusion: a Few Lessons from the Past* (Sonuç: Geçmişten Birkaç Ders [328-333]) bölümünde temel eğitimden retorik eğitime kadar yer alan süreci özetleyerek, yorumlamıştır. Zengin olmayan ya da özel öğretmen tutamayan ailelerin varlığından bahseden yazar, bu kişilerin çocuklarının daha iyi eğitim alabilmesi adına yaptıkları adaklardan bahsetmektedir. Yazar, her ne kadar eksiklikleri olsa da Roma eğitim sisteminin ustaca düzenlendiğini ve

yöntem olarak başarılı bulunduğunu belirtmektedir. Alfabe öğreniminin ardından hecelerin, sonra kelimelerin daha sonra cümlelerin ve buradan da uzun metinlere ulaşan öğrenme sürecinin bugün de değişmediği bununla birlikte ezberleme ve yüksek sesle okuyarak öğrenme tekniklerinin günümüzde de geçerliliğini koruduğunun altı çizilmektedir. Bu çalışmanın içeriğinden de anlaşılacağı üzere retorik eğitiminin Roma eğitim sisteminin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu eğitim kamuda ya da sivil yaşamda, politik bir tartışmada, davalarda, genç bir Romalının kariyerinde kısaca hayatın birçok alanında işe yaramaktaydı. Tarihsel olaylar, antik yazarlar ve Roma tarihinde yer almış önemli birçok karakter çevresinde şekillenen bu eser, Roma eğitim sistemine dair geniş bir perspektif sunmaktadır. Yazarın önceki çalışmalarının devamı niteliğinde olan bu eser, alana kazandırdığı yeni bakış açısıyla dikkate değerdir.